

УДК 347.67(477)

Цибульська Ольга Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ ЗА ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОЇ РУСІ

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена тим, що дослідження тих чи інших подій, які відбуваються в житті будь-якої держави та її громадян сьогодні не може бути всебічним, якщо не визначено коріння або так звану «точку відліку» того, що, в свою чергу, сприяло формуванню цивілізаційних процесів на тій чи іншій території. Не є виключенням і Україна, а також її громадяни, адже ідея про становлення громадянського суспільства в нашій державі, де на першому місці має бути повага і виконання подекуди суворих, але завжди справедливих законів, не може існувати без визначення історичних витоків правотворення.

Формування права України пройшло тривалий шлях свого розвитку. Не є виключенням і норми спадкового права. Важливим залишається той факт, що незалежність Україна здобула нещодавно, а отже, перебуваючи в минулому у складі тієї чи іншої держави національне спадкове право формувалося з урахуванням відповідних історичних процесів.

Громадяни сучасної України, що в своєму далекому минулому була складовою земель Стародавньої Русі, проходять складний процес усвідомлення себе як громадян нашої держави, але якщо ми не будемо робити спроби досліджувати своє минуле, то навіть не майбутнє, а сучасне буде залишатись до кінця незрозумілим. Саме на вивчення витоків визначальних засад спадкового права України за часів Стародавньої Русі спрямоване дослідження, проведене в межах цієї роботи.

Стан дослідження теми. В науці цивільного права мають місце окремі праці фахівців з дослідження окресленого питання. Серед основних дослідників цієї проблеми варто виділити вчених-цивілістів як дореволюційної так і сучасної доби, а саме: К.О. Неволіна, К.П. Побєдоносцева, Л.І. Руднева, П.П. Цитовича, С.Г. Благовісного, О.І. Неліна,

Є.О. Харитоновата ін. Втім, цілісного та комплексного наукового аналізу зазначеного питання проведено не було.

Враховуючи наведене вище, дійсне дослідження є своєчасним та має важливе значення.

Метою статті є дослідження питань, пов'язаних з особливостями визначальних засад спадкового права України за часів Стародавньої Русі.

Для досягнення встановленої мети були поставлені такі завдання: дослідити джерельну базу та визначити основні засади спадкового права зазначеного історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Так, К.А. Неволін вважав, що ще в найдавніші часи, до введення християнства, у справах про спадкування в Стародавній Русі діяли власні закони. Але з часів введення християнської віри перехід прав у спадщину став визначатися на підставі греко-римських законів, з огляду на що, і отримала свій розвиток точка зору з приводу візантійської традиції формування вітчизняної системи спадкування [1, с. 281-286].

Так, поміж найважливіших пам'яток давньоруського писаного права називають русько-візантійські договори, що зафіксували положення давньоруського права початку X ст., а також відображають перші контакти Візантії та Київської Русі у галузі права, і отже, – взаємодію правових систем [2, с. 385].

Дійсно, адже правова система Київської Русі на момент прийняття християнства складалася з норм звичаєвого та княжого права. Церква одразу після офіційного закріплення свого нового статусу забрала під свою юрисдикцію більшість відносин, що регулювалися звичаєвим правом, змінила зміст його норм згідно з вимогами християнської моралі. Особливо це торкнулося норм сімейного та цивільного права.

Першою кодифікованою правовою пам'яткою за часів Київської Русі, як зазначалося вище, що регулювала, зокрема, спадкові відносини, була Руська Правда, норми якої не відрізняли спадкування за заповітом від спадкування за законом. В заповіті можливим було призначення тільки тих осіб, які б і так вступили у спадкування [10, с. 30; 11, с. 32; 8, с. 12-13].

П. Цитович наступним чином охарактеризував спадкування за заповітом за Руською Правдою: «В Русской Правде хотя и нет завещательного наследования, но тем не менее брошены его зерна, даны такие нормы, из которых впоследствии вырастет завещание, как институт, не имеющий ничего общего с семейными отношениями и связями, державшийся единственно на субъективном произволе».

Існування інституту спадкування за заповітом слід визнати досить умовним, оскільки говорити про більш-менш реальну свободу заповіту тієї доби досить проблематично. Коло спадкоємців за заповітом обмежувалося колом законних спадкоємців – дітьми, народженими у шлюбі, і подружжям, а можливість розпорядження майном на випадок смерті зводилася до розподілу спадщини між ними (за допомогою так званого ряду – розпорядження спадкодавця про розподіл спадщини [5, с. 72-73] або договору [13, с. 13]).

Оскільки в праві Руської Правди суб'єктивному свавілля була надана свобода не в призначенні спадкоємців, а в перерозподілі між ними складових частин спадщини [5, с. 73], метою заповіту був перерозподіл майна між законними спадкоємцями.

За Руською Правдою спадкодавець робив розпорядження про розподіл спадщини за допомогою так званого «ряду» в його різних інтерпретаціях (обрядження, рукописна, духовна)

Ряд є актом переходу спадщини від домогосподаря до його дітей за його волею [9, с. 36]. Ряд в тому приблизному вигляді, яким він відкривається із Р. Правди існував за багато часу до неї, і про це можна взнати зі змісту ст. 13 договору Олега 911 р. (що зазначалося вище). За термінологією договору ряд називався обрядженням. Доречі, терміни «ряд» і «обрядження» мають спільний корінь.

Загальними ознаками обрядження та ряду за ст. 13 можна назвати такі: за обрядженням пе-

реходить спадщина; вона переходить до «милых ближников» (родичів), коли нема обрядження; коли обрядження зроблено, спадщину отримує зазначений в обрядженні спадкоємець.

Від XIII ст. залишився один документ, в якому зафіксовано «ряд» Р. Правди з усіма її особливостями. Це «рукописна» Новгородця Климента [9, с. 44-47]. З боку значення і змісту в «рукописній» можна відмітити всі ознаки «ряду» і «обрядження».

З точки зору права в XIII ст., що стосувалося духовних заповітів, то в їх змісті було можливо все те, що здійснювалося в духовних XIV-XVII ст.ст. Тому не було окремого типу «рукописна», існувала лише «духовна». А оскільки рукописна, як зазначено раніше, є письмовий ряд, то і духовна є той самий ряд, але, до деякої міри, формальний.

Усним рядом, як неформальною духовною, виконувався чи міг бути виконаним весь зміст пізньої духовної.

Головним змістом духовної було те, що як і в рукописній, в ній призначався спадкоємець головний, зазвичай низхідні або дружина із низхідними; іноді призначалися декілька спадкоємців в різних ступенях спорідненості відносно спадкодавця [9, с. 51, 55, 61].

Поступово Руська Правда була витіснена новим законодавством доби Великого князівства Литовського. Це пов'язано з тим, що Київська Русь, котра перестала існувати після татарської навали як єдина держава, виявилась розділеною на численні державницькі утворення, значну частину яких окупувала Литва [2, с. 385, 359].

Висновки. Вивчення особливостей спадкового права доби перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського може бути предметом дослідження подальших наукових робіт окремо. Що ж стосується окресленого на початку цього дослідження питання, то доцільним є відзначити, що цікавість, передусім, розглянутої проблеми полягає навіть не у висновках роботи (існування в ті часи традиційного для цивілістики поділу спадкового права на два види: за заповітом та за законом, хоча й зі суттєвими на сучасний погляд обмеженнями щодо визначення кола спадкоємців), а, насамперед, в дослідженні тих джерел, за допомогою яких ми сьогодні маємо змогу вивчати, аналізувати та робити відповідні підсумки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Неволін К.А. История русского гражданского законодательства / К. А. Неволін. – СПб., 1858. – Т. 2.
2. Харитонов С. О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти) : моногр. / С. О. Харитонов. – О. : Фенікс, 2008. – 464 с.
3. Цветкова Ю. Коріння симфонічних відносин в державотворенні України / Ю. Цветкова // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. – 2004. – С. 71-72.
4. Российское законодательство X–XX веков / Под ред. О. И. Чистяковой. – М. : Юридическая литература. – Т.1. – 1984. – 432 с.
5. Цитович П. Исходные моменты в истории русского права наследования / И. Цитович. – Х. : Унив. тип., 1870. – 170 с.

